

Rieres i torrents: cursos fluvials menors

Carles DOMINGO

Fent referència als cursos d'aigua considerats menors, hem trobat tots aquests mots: *riera* i *ribera*, *rec* i *rasa*, *barranc* i *torrent*, *reguer* i *clamor*, *còrrec* i *xaragall*. N'hi ha encara alguns més, com *clot* o *sot*, que tenen preferentment valor d'orònim –és a dir, que esmenten més aviat accidents del relleu, en aquest cas, depressions– però que en segons quins llocs anomenen també el mateix curs d'aigua. De fet, gairebé tots aquests termes presenten un doble valor: el d'orònim i el d'hidrònim; tan sols que en els uns domina el primer i, en els altres, el segon; sempre tenint en compte, tanmateix, que, en tots, la consideració del valor preferit és indistintible de la matisació que hi afegeix l'altre, potser mai no ben bé del tot esvanit.

No hi ha una única denominació que convingui a la generalitat dels cursos fluvials menors, un únic nom per al qual sigui definitòria aquesta mateixa condició subalterna comuna, i, per tant, que els sigui a tots aplicable, sinó que s'imposa la diversitat; i és a aquesta diversitat que respon bàsicament la munió de denominacions amb què són coneguts els dits cursos fluvials menors. De fet, és millor que sigui així; no diria pas gaire sobre la riquesa de la llengua, ni potser tampoc no seria pas pràctic que un hom, per exemple, no pogués distingir amb un mot específic, dintre aquests cursos menors, aquells que es presenten amb característiques anàlogues, característiques que són precisament les que els fan diferents d'aquells que no les presenten. No és indistint, per exemple, conèixer com a *riera* o com a *torrent* un determinat curs fluvial. El que complica tot això, tanmateix, és que el significat de molts d'aquests termes varia en més o menys grau d'una comarca a una altra. Però, ara per ara, deixem això tan sols apuntat.

Un curs d'aigua és anomenat d'una manera o d'una altra segons la presència (i grau de presència) o absència d'unes determinades característiques, les quals, en principi, són funció de dues menes de condicionaments: a) la temporalitat en què s'esdevé la fluència superficial d'aigua del seu curs, i b) l'extensió de la conca que aquest curs drena¹.

Hi hauria tres situacions de temporalitat: permanent, intermitent i esporàdica; i, així mateix, tres graus d'extensió de conca: extensa, reduïda i limitada.

El curs fluvial que presenta temporalitat permanent és aquell que sempre porta aigua, poca o molta, però pràcticament tot l'any, i, si s'esdevé que algun cop no en duu, això és un fet que cal considerar excepcional. En canvi, el curs amb temporalitat intermitent és aquell que només porta aigua en unes determinades èpoques de l'any (de fet, tan sols en les estacions plujoses) i en general a la resta de l'any va sec. Per això en podem dir també curs d'aigua de règim estacional.

Tenim finalment la temporalitat esporàdica, que és la d'aquells dels països secs, àrids o semiàrids, que presenten circulació d'aigua només quan plou o, encara més ben dit, tan sols després d'una forta ploguda.

Quant a les dimensions de la conca, considerarem que aquesta és vista com a extensa quan, com a mínim, té dimensions regionals o, si més no, supracomarcal, és a dir, que al llarg del seu curs és possible que recorri successivament diferents àmbits fisiogràfics.

Tindrem com a conca reduïda la que no ultrapassa les dimensions comarcals, si bé al llarg del seu curs pot mostrar trams de diversa natura. Així, posem per cas, durant un cert tros pot tenir un curs aconegostat i, en canvi, tot seguit, aquest pot esdevenir divagador en endinsar-se en una plana; cadascun, però, de tals diguem-ne comportaments afectant-lo tan sols per un espai de terreny que a un home a peu li és factible de recórrer en un espai de temps no gaire llarg.

Aleshores, una conca limitada –no hem sabut trobar una denominació millor– seria la d'un àmbit merament local, un accident del relleu secundari d'un altre de més abast; així, per exemple, en un vessant general de muntanya, una petita vall que s'hi excava.

Podríem disposar en un quadre tot aquest seguit de valors, destriats en dues sèries de tres membres cadascuna. Combinant cada un dels membres d'una sèrie amb cadascun dels membres de l'altra, anirem aparellant trets definitoris i podrem observar que cada un d'aquests dobles escau per a la caracterització d'algun en concret dels cursos d'aigua que la llengua contempla. De fet, tots els cursos fluvials possibles, lingüísticament poden ser encabits en el quadre que presentem a final de pàgina.

En la realitat, però, les coses es compliquen una mica més. Encara que, en principi, hi ha sempre un ordre jeràrquic en totes aquestes denominacions: en general, una gradació decreixent que va del riu al torrent. Com descriu gràficament el *Costumari català*, publicat per la Mancomunitat de Catalunya l'any 1921, els rius són com el tronc d'un arbre, les rieres com les besses o branques principals de la soca, els torrents com les restants branques i els xaragalls com els branquillons.

Passa, però, que hi pot haver comarques o, més ben dit, regions fisiogràfiques (entenenç com a tals, porcions d'espai continu sotmeses a uns mateixos condicionants físics), on la gamma de variacions que presenten els cursos d'aigua no coincideixen ben bé amb el patró esmentat, cosa, aleshores, que condiciona la distribució jeràrquica, si més no, el nombre d'esglaons a considerar en el sistema semàntic del lèxic sobre els cursos fluvials. Cal considerar també que hi ha termes que no presenten, d'una contrada a una altra, els mateixos trets definitoris.

La cosa encara és menys clara si passem al camp de la toponímia. Com és prou sabut, els apel·latius genèrics dels topònims tendeixen a immobilitzar-s'hi; amb la qual cosa, el representant formal d'un genèric llatí pot persistir en el nom de lloc del curs d'aigua, ni que actualment aquella forma romànica ja no vulgui dir ben bé el mateix que en el llatí. Aquest és el cas que ja comentarem del nom de riu que trobem en tants cursos fluvials que no es mereixen realment aquest nom, però que el tenen encara del temps en què *riu* –*rivus*– volia dir realment una altra cosa.

Les rieres

En el sistema semàntic del català central referit a cursos d'aigua, el terme *riera* ocupa el segon lloc, després de *riu*. La riera sol arreplegar les aigües d'una conca d'extensió mitjana, comarcal, i la fluència acostuma a ser estacional; en època d'eixut, a l'estiu normalment, la riera o, si més no la major part del seu curs, no

CONCA	TEMPORALITAT		
	PERMANENT	INTERMITENT	ESPORÀDICA
EXTENSA	riu	riu mediterrani	rambla, riu sec
MITJANA	riu, riera	riera	torrent
LIMITADA	riera	torrent	torrent

porta aigua. En el tram inicial, però, pot ésser que no s'eixugui mai, si les aigües que duu provenen d'una deu de doll continu, més que no pas dels escorrims pluvials. Cal considerar també l'apreciació del cabal de les rieres, sempre com a manifestament inferior al dels rius on desaigüen.

Tot això val per a la caracterització de les rieres en el territori català central, al Bages, a Osona, al Vallès, al Penedès o a la Conca d'Òdena, per exemple. Hi ha variacions, però, d'aquest model. Hi ha rieres de cabal continu, com, per exemple, la riera Major o la riera d'Arbúcies, totes dues nascudes als faldars del Montseny; i n'hi ha també que no són afluents de cap altre curs d'aigua, sinó que desaigüen directament al mar, com ara les de les andrones litorals situades al peu d'alineacions muntanyoses paral·leles a la costa, per exemple al Maresme. Aquestes darreres rieres són de règim clarament intermitent, gairebé esporàdic, perquè duen aigua tan sols quan plou; llavors, però, revénen fàcilment i poden causar grans estralls.

De fet, Oriol Riba distingeix en aquestes rieres que desemboquen directament al mar, pròpies del Maresme, dos tipus de curs fluvial, segons que llur capçalera es trobi a dintre o fora del muntanyam costaner. Les primeres, des de llur conca de recepció encaixada a muntanya, baixen de pet cap a la plana, i, un cop en aquesta, s'encaminen de dret cap al mar, seguint-hi un traç rectilini. Les altres, puix que es desenvolupen íntegrament en la plana al·luvial del litoral, tenen també, com a tret característic,

que són summament curtes. No cal dir que les causants dels estralls, les afectades de rierades, són les primeres, les quals, potser sobretot en el tram muntanyenc de llur curs, són sovint conegudes també com a *sots* i *torrents*.

Més enllà de Mataró, entre Llavanes i el far de Calella, la plana litoral del Maresme s'aprima i és substituïda, en part, pel terreny trencat que constitueix el *raiguer* o *samontà* (*piemont*, segons O. Riba) dels massissos del Corredor i Montnegre, val a dir, els de més entitat de la Serralada Litoral i, per tant, els que presenten el piemont més desenvolupat. Des del peu mateix d'aquelles serres i fins al mar ens trobem aleshores amb una contrada que és solcada per una complexa trama de cursos fluvials ramificats, els quals ja no solen presentar un traçat rectilini sinó afectat més aviat per una sinuositat incipient. Els cursos afluents són curts i n'hi ha també igual de curts que drenen directament al mar. Entremig dels uns i els altres es constitueix, separant-los, un relleu aturonat de contorns arrodonits, d'on el sauló ha llevat tota aspror.

Doncs bé, aquesta petita contrada és el país dels *rials*, puix, en principi, aquestes petites valls que formen els cursos afluents curts que hem esmentat, sovint hi són coneguts amb aquest nom, per bé que, de fet, tota riera curta i seca, encara que no sigui afluente, pot ésser considerada un *rial*.

Hi ha, tanmateix, unes condicions *sine qua non* a complir perquè una riera pugui ser així esmentada. Són uns requisits que n'afecten el jaç, sense el compliment dels quals, però, cap sot o torrent no pot ésser anomenat amb propietat *rial*. Consisteixen en dos fets: aquest llit sec ha de ser polsós, i la seva amplada, com la d'un camí carreter. «Pels rials baixa el carro», diu Espriu, que es complia en aquest mot, que trobem ara i adés, gairebé com un *leitmotiv* en la seva obra; i, en efecte, els rials són gairebé com un camí de carros que passa enfonsat pel fons de la vall, pel mateix tàlveg, que se'n diu. Un camí polsós (el poeta de Sinera evoca sovint la «pols dels rials») que et pot dur directament a la platja. La Laia espriana hi arriba amb la seva colla de brivalls, a preparar-se per a la topada amb la colla rival del poble veí, pel «rial de la fondalada dels Garrofers».

El centre d'aquesta rodalia de l'Alt Maresme, on *rial* es troba ben viu, se situa entre Caldetes, Arenys de Mar i Arenys de Munt, Canet i Sant Iscle de Vallalta. Entre Sant Pol i Tordera en comença a decaure l'ús i a Arenys de Munt es vacil·la entre *sot* i *rial*.

N'hi ha fixació toponímica. A l'*Atlas geogràfic de Catalunya* de l'Institut Cartogràfic, per exemple, n'hi ha tres de representats, dos desembocant al mar (*rial d'en Botifarra* i *rial de can Catà*, d'Arenys de Mar i de Canet respectivament) i un d'afluente (*rial d'en Puig*, d'Arenys de Munt).

El mot en qüestió, però, no és exclusiu del Maresme. Segons Coromines, havia tingut vivacitat al Rosselló, però aviat hi propendí a restar congelat en la toponímia; i l'il·lustre filòleg el troba també a l'Alta Cerdanya, en el sentit de *xaragall* o *torrent*. Per part nostra creiem que no és sinó una pronúncia dialectal de *rial* el mot *riau*, que hem detectat com a genèric del nom d'unes valls petites en dos indrets del Pallars (Mencui i Perves).

Relacionat amb el mot *rial* tenim *rieral*. De fet, el *Diccionari Alcover-Moll* remet *rial* a *rieral* i llavors defineix aquest darrer com el terreny per on passa una riera —el llit, jaç o caixer, doncs—, però hi entén també aquesta mateixa riera. El documenta en Narcís Oller i Prudenci Bertrana. Coromines hi afegeix el Baró de Maldà i una cançó tradicional inclosa en el *Romancerillo catalán* de Milà i Fontanals.

Al Principat, el mot *riera* es troba exempt de cap connotació orogràfica. No s'esdevé el mateix al País Valencià, on, segons Enric Valor, amb la paraula *riera* s'entén una depressió llarga pel centre de la qual passa un riu. Aquest

valor d'orònim es dona en tota la regió, a partir ja del Maestrat.

Per a anomenar rieres petites, si el que volem destacar és precisament aquesta petitesa, disposem, com és lògic, dels derivats diminutius de *riera*. Tenim, però, que els *torrents* es caracteritzen per posseir dimensions reduïdes, i, si bé aquests no porten aigua sinó després d'una ploguda forta, hom veu ben sovint les rieres també seques. No és estrany, doncs, que els diminutius de riera puguin tenir ús com a sinònims de *torrent*. Impròpiament, és clar, perquè si bé la riera no és, llevat d'excepcions, un curs d'aigua permanent, hi ha èpoques de l'any que sí que sol portar aigua, si més no a la capçalera, independentment del fet que hagi acabat de ploure. I és que les rieres solen tenir a l'origen deus més o menys cabaloses d'aigua, cosa que no s'esdevé mai amb els torrents, que depenen fonamentalment de l'escolament superficial de les aigües.

Entre aquests diminutius tenim *rierol* i els verdaguerians *rieró* i *rieronet*. Tots aquests mots han fet més o menys fortuna en el camp literari, però, en canvi, no en coneixem testimoniatge toponímic.

Amb els sufixos d'aproximació o pejoratiu *-ot* i *-any* tenim els derivats *rierot* i *rierany*, oportuns per a ser aplicats en les denominacions de les rieres que un hom considera poc importants.

D'aquests derivats sí que n'hi ha ús toponímic, si més no, al tram final de la conca de la Tordera i al Maresme contigu. Hi hem observat, per exemple, el *rierot de Martorell* i el *rierot de Mas Aragall*, a Maçanet de la Selva i a Malgrat respectivament, i el *rierany dels Frares* a Calella.

Coromines retreu altrament el mot paral·lel *reguerany*, d'Hortsavinyà (amb el primitiu *reguer*, en comptes de *riera*, al nostre entendre), el qual a Calella esdevé *riguerany* per contaminació amb *rial*.

Les riberes

La paraula *ribera* suggereix bàsicament proximitat a un curs o a una extensió d'aigua. Aquesta, si més no, és la concepció del mot més estesa; majoritàriament estesa, podríem dir fins i tot. Ara bé, en tota una zona que va del Segre mitjà fins a l'Alt Empordà (o «del Montseny cap al nord», com puntualitza Coromines) trobem contradades on hom tendeix a estendre el significat de *ribera* al mateix curs d'aigua, si bé, com sempre, això s'esdevé més en uns indrets que en d'altres. Aquests cursos fluvials, dits així, solen ser d'importància mitjana, amb la qual cosa *ribera* i *riera* es fan mots sinònims; però, de vegades, *ribera* s'aplica a cursos ben modestos o, a l'inrevés, a autèntics rius. Fins i tot hi ha punts on *ribera* és aplicat a qualsevol curs d'aigua, on el dit mot equival, en la pràctica, a curs d'aigua en general.

Amb tot això, les representacions cartogràfiques del terreny no reflecteixen amb gaire fidelitat aquesta tirada a usar *ribera*, més que no pas, per exemple, *riera*, que algunes contradades demostren tenir. Si més no, hom no ha tingut en compte les observacions de Coromines sobre l'ús en tal accepció d'aquest mot. I, de fet, il·lustre filòleg, que s'entreté a resseguir-ne el rastre d'un cap a un altre de la zona adés esmentada, si bé cal dir que gairebé pertot arreu hi observa fluctuacions, no deixa de trobar, tanmateix, contradades que són com un reducte encara no expugnat en el manteniment de *ribera* en el sentit de curs d'aigua.

Com a comarques capdavanteres en aquest ús tenim l'Alt Empordà i les tres ultrapirinenques del Rosselló, el Conflent i el Vallespir. Enllà de l'Albera podríem pensar si no s'hi ha superposat la normativa francesa, però no solament hom esmenta com a *riberes* les rieres o els cursos fluvials que el francès anomena *rivières*, sinó que fins i tot algun *fleuve* com la Tet pot ser referit com a *ribera* i, al mateix temps, cursos d'aigua ben modestos, que no són sinó *ruisseaux*, això és, torrents o barrancs, són també *riberes*. Coromines explica que l'indret on pren nom la *ribera de la Roca* (la riera, afluent del Tec, que es diu així perquè passa pel poble de la Roca de l'Albera) és conegut per *les Cinc Riberes* per mor de les cinc grans barrancades que con-

vergeixen en aquest punt i hi originen la dita riera. O sia que en aquest cas *ribera* està per simple escorranc, per bé que ben constituït, de la conca de recepció d'un curs d'aigua; en altres mots, per torrentera de capçalera².

Quant a l'Alt Empordà, tan sols que en repassis una mica la hidrografia, te'n sorprendrà de seguida la quantitat que hi ha de riberes, aquest genèric, tal qual o en forma de diminutiu. A Capmany, per exemple, ultra la *ribera de Merdançar*, que en travessa el terme, hi trobem la Ribereta i el Riberó. De fet, al vessant meridional de l'Albera, els únics genèrics per a curs d'aigua que s'hi troben són *riera* i *ribera*, en concurrència diríem que igualada per a designar el mateix tipus mitjà de curs fluvial; i *rec* i *còrrec*, exclusivament, per a anomenar els cursos d'aigua inferiors. Per altra banda, els cursos d'aigua més notoris solen ser anomenats pel seu nom propi, sense l'adjunció de cap apel·latiu genèric; així el *Merdanç*, l'*Orlina*, el *Llobregat* (d'Empordà), la *Muga*, el *Ricardell*...

Respecte a les altres terres on també *ribera* pot estar per curs d'aigua, aquesta accepció creiem que hi és un tret dialectal en regressió. Que ha reeixit, tanmateix, a situar-lo en unió indissoluble en uns quants topònims, com a testimoniatge del seu ús com a apel·latiu lliure plenament vigent en un temps pretèrit no pas tampoc gaire llunyà.

Com a exemples notoris de topònims de riuets que es presenten amb aquest genèric *ribera* fixat, n'hi ha prou d'esmentar la *ribera Salada*, del Solsonès³, i les riberes de la vall de Camprodon, al Ripollès.

La riera Salada és un riuet que neix sota el tossal de Cabriels, a l'extrem de ponent de les muntanyes de Port de Comte, i afluïx al Segre, a Bassella. Té una conca extensa —«de gran tinguda», que diu Coromines—, els trets físics de la qual són prou peculiars perquè durant un temps això li valgués gairebé la reputació de comarca natural, si més no, de subcomarca⁴, la *Ribera Salada* que hom en deia o en diu homonímicament. En què, amb aquesta homonímia, ens trobem que la denominació per a un accident tan concret com un curs fluvial esdevé també una denominació territorial, el nom d'una contrada, de límits, val a dir, més aviat imprecisos. Perquè ja no és solament la simple faixa de terra que corre a banda i banda d'un riu, sinó també tot el país de més enllà; un hidrònim que genera, doncs, un corònim, potser per extensió o com un ressò de l'accepció indiscutida adés esmentada del mot *ribera* com a nom de les terres que hi ha immediates a un curs d'aigua.

La vall de Camprodon diríem que és un cas a part, perquè, al costat de riberes consolidades com la de *Faitús*, n'hi ha d'altres com la de *Tegurà*, on, si bé sembla que la denominació *ribera* sigui indiscutible per al tram mitjà (on hom la coneix, però, més aviat amb el nom de *ribera del Pontiró*) i per als col·lectors destacats, amb aigua contínua, del ventall de capçalera, al vessant sud-est del cim del Balandrau, per exemple, les *riberes de Granollers* i de *Fontlletera*, els cursos fluvials del fons de la *coma de Granollers* i de la *coma de Fontlletera*, respectivament; en arribar o en acostar-se, però, a l'eix del Ter, l'eix major de tota la vall on es concentra la població i hi ha, com sabem, el trànsit intens de forans que comporta el turisme i les activitats de lleure, l'ús de *ribera* retrocedeix, en patir la concurrència del terme més generalitzat *riera*. En resum, *ribera* es conserva bé tan sols on la pressió ciutadana decau o on ja no es fa sentir.

El genèric *ribera* en la denominació *ribera del Catllar* seria un cas anàleg, perquè és el nom del canal de drenatge d'una altra de les grans valls afluent del Ter, la *coma del Catllar*, en aquest tram inicial del riu.

És a dir, a la vall de Camprodon l'ús del genèric *ribera* seria fins i tot encara viu per als transeünts habituals (caçadors, pastors, etc.) dels sectors més desèrtics, i es trobaria estereotipat en el nom complet dels cursos fluvials mitjans que aboquen directament l'aigua al Ter. Aquesta fixació al topònim, però, actualment s'afluïxaria als indrets afectats per la pressió ciutadana.

Sobre aquest avés de *ribera* per *riera* en casos que no han

assolit de transcendir en l'ús oficial, Coromines ens en dona uns quants testimoniatges. Així, per exemple, diu que a Solsona es referien al *riu Negre* com a *ribera Negra*, nascuda, a més, de la convergència de la *ribera de Lladurs* amb la *de la Mare de la Font*; més endavant, en ser a Pinós, li assenyalaren pel costat del Cardener la *ribera de Vallmanya* i, per la banda del Segre, la *ribera de Llanera*, afluent del Llobregós. Segons els mateixos informants, la primera es formava per convergència de tres riberes, i la segona, per l'aplec de quatre.

Semblantment, al Lluçanès, diu que a vegades li van esmentar amb el nom de *ribera*, o els informants mostraven que les tenien com a tals, les tres rieres o riuets que solquen la contrada, això és, la *Gavarresa*, el *Merlès* i el *Lluçanès*.◆

1. L'hidròleg considera també, en l'estudi dels cursos d'aigua, altres factors, com ara la regularitat o irregularitat de llur cabal i la magnitud d'aquest. No estem segurs, però, que tots aquests altres factors siguin determinants per a les denominacions populars; si més no, d'una forma tan constant com són la temporalitat i l'extensió de conca adés esmentades.

2. A la Vall de Lord, al sud de Sant Llorenç de Morunys (Solsonès), trobem el mateix cas: Ribera per simple escorranc en el nom d'uns cursos fluvials incipients. És l'anomenada *aigua de les Set Riberes* o *Riberetes*, un torrent més aviat curt, afluent del Cardener, que es congria entre els serrats rocosos dels Llungots, al peu de la cinglera imponent de Bussa. El relleu dels Llungots és, en detall, inextricable com el de Montserrat (geològicament té el mateix tipus de roca); no ens ha de fer estrany, doncs, que s'hi encabeixi una petita conca amb un nombre màgic, el set, de replecs –afraus–, el fons dels quals siguin les riberetes que esmenta el topònim.

Observem, altrament, en aquest nom de lloc, la presència inapreciable del vell genèric *aigua* per curs fluvial qualsevol.

Cal dir que actualment l'embassada del Cardener per la presa de la Llosa del Cavall ha deixat negat el darrer tram d'aquesta petita vall.

3. Val a dir que a la rodalia de Solsona hi ha cartografiada una altra *ribera*, la *ribera de Llissó*. És un curs d'aigua d'uns sis quilòmetres escassos de llarg, que aflueix al Cardener prop de la parròquia d'Olius, a la cua del pantà de Sant Ponç. Potser l'esment de *llissó*, *llissa* o *llisera petita*, una mena de peix que a vegades remunta les aigües continentals com l'anguila, el qual, però, ara ja no es deu trobar pas per aquests verals i, per tant, amb un nom que hi deu haver esdevingut opac, deu haver contribuït a conservar el genèric ancestral en la denominació del curs d'aigua. Això és, a la impermeabilització respecte a innovacions del conjunt genèric més determinatiu.

4. Vegeu, per exemple, les *Visions de Catalunya* de Joan Santamaria, on es dedica a aquesta contrada tot un capítol. O també el mateix Diccionari Alcover-Moll en l'entrada *ribera*.

Des de la mola de Lord (Sant Llorenç de Morunys) la serra de Bussa i el serrat conegut com *Els Llungots*, damunt de l'embassament de la Llosa de Cavall. Entremig de les dues esmentades serres hi ha la vall de l'aigua de les Set Riberetes.

FOTO: CARLES DOMINGO

